

Рецензії

УДК 94(477.64)

Кочергін І.О.

ІСТОРІЯ БЕРДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ДОКУМЕНТАХ

Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. В 3-х томах. К., 2006, т. 1; 2007, т. 2.; 2008, т. 3.

Протягом трьох років, з 2006 по 2008 рр., у Києві вийшла тритомна збірка документів, які стосуються перших шести десятиліть існування Бердянського державного педагогічного університету. Авторами-упорядниками цієї збірки є співробітники кафедри історії України названого університету професор І.І. Лиман та доцент В.М. Константінова.

За представленими у тритомнику документами історія Бердянського державного педагогічного університету нараховує більше сотні років. Автори археографічного видання відносять його початок до появи у 1872 р. Бердянської класичної гімназії, на базі якої з 1920 до 1924 рр. існували педагогічні курси, а з 1925 по 1932 рр. – педагогічний технікум. Останній у 1932 р. був трансформований в Учительський, а згодом – Педагогічний інститут. У 2002 р. інститут отримав статус державного педагогічного університету.

Всі три томи схожі за своєю структурою, поділяючись на такі рубрики: „Матеріали”, „Додатки”¹, „Науково-довідковий апарат”. На початку кожного тому є вступна частина, представлена статтями авторів-упорядників та інших авторів.

Перший том вміщує документи, що стосуються історії Бердянської чоловічої гімназії від часу її заснування до кінця ХІХ ст. [1]. Документи даного тому можна поділити на архівні та опубліковані, їм передує розлога вступна стаття, у якій автори-упорядники роз'яснили структуру видання, принцип впорядкування документів, показали яким чином і де велась евристична робота. Більшість джерел, представлених у томі, вже були опубліковані у різних виданнях, архівні ж джерела складають четверту частину матеріалів. Всі документи подані мовою оригіналу, що виключає можливість подвійного тлумачення документу, коли б він був поданий українською мовою. Джерело інформації, тобто звідки взято документ, вказувалося або наприкінці вміщеного документу або у підрядкових посиланнях.

Хоча гімназія почала діяти у 1872 р., перші два документи, вміщені у виданні, відносяться до 30.07.1871 р. Це „Статут гімназій та прогімназій відомства Міністерства народної освіти” і „Штати гімназій та прогімназій”, які

¹ У третьому томі ця рубрика відсутня.

стали базовими документами для діяльності Бердянської чоловічої класичної гімназії. Про передісторію заснування гімназії також свідчать декілька десятків архівних документів з фондів губернських установ, які зберігаються в Державному архіві Автономної республіки Крим (далі: ДААРК) та фонду управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора і канцелярії попечителя Одеського навчального округу, які зберігаються в Державному архіві Одеської області (далі: ДАОО). Ці архівні документи інформують про процес відкриття, облаштування гімназії та реорганізацію повітового училища у класичну гімназії у 1869-72 рр.

В архівних документах також міститься інформація про спорудження будівлі гімназії, діяльність вчителів, обрання попечителів, рівень викладання дисциплін, кошти та книжковий фонд навчального закладу тощо.

Чималий обсяг тому складають джерела офіційного характеру, які публікувалися в „Журнале Министерства народного просвещения” та „Циркулярах по управлению Одесским учебным округом”. Тут представлені розпорядження стосовно викладацького складу гімназії (вакансії, прийняття на роботу, звільнення), дані про стипендії, плату за навчання, державні нагороди, подяки попечителя округу, надання чергових чинів, пенсії та грошові допомоги, звіти попечителя округу та інше.

Невеликим за обсягом, але доволі цікавим та інформативним, є матеріал з періодичних видань, а саме „Одесского вестника” та „Южного края”. В „Одесском вестнике” досить часто публікувалися статті, в яких відобразилося життя і діяльність гімназії з 1872 по 1890 рік. „Южный край” представлений лишень двома замітками за 1890 р.

Із документів земських установ – витяги з постанов Бердянського повітового земського зібрання, що стосуються матеріального забезпечення та різних сфер діяльності гімназії.

П'яту частину матеріалів складають два важливих джерела: „Отчет о состоянии Бердянской мужской гимназии в 1886/7 учебном году”, виданий у 1888 р., і книга И.Д. Муретова „Двадцатипятилетие Бердянской мужской гимназии (1872-1897). Краткая историческая записка”, яка була видана в Бердянську у 1897 р. Оскільки два названі джерела збереглися чи не в одиничних примірниках, републікація знову робить їх доступними для широкого загалу.

У рубриці „Додатки” представлені довідкові видання останніх двох десятиліть ХІХ ст.: „Памятная книга по Одесскому учебному округу” за 1881 р. і 1882/3 рр., „Кримський календар” за 1890 р., „Новоросійський адрес-календар” за 1891-93 рр., „Календар і пам'ятна книжка Таврійської губернії” за 1892-99 р. Тут переважно зосереджено дані про керівництво і викладацький склад гімназії. Частину „Додатків” складають джерела особистого походження: щоденники викладача гімназії В.К. Крижанівського, розлога цитата зі спогадів сестри лейтенанта П.П. Шмідта, спогади Геккера про революційні гуртки у Бердянську 1876-79 рр.

Після документів подано десятки ілюстрацій: види Бердянська, фото директорів, вчителів та співробітників гімназії, учнів, фотокопії деяких документів та інші.

В кінці тому вміщено солідний наукова-довідковий апарат, який суттєво полегшує роботу з опублікованими матеріалами. Це коментарі, словник застарілих слів, іменний та географічний покажчики, хронологічний перелік архівних документів, список застарілих та рідковживаних слів.

Загалом вміщені у томі документи комплексно і достатньо повно представляють історію Бердянської класичної гімназії від часу обговорення питання про необхідність відкриття навчального закладу у Бердянську до 1900 року. З документів можна довідатися про відкриття гімназії, яке сталося 8.09.1872 р., будівництво власного корпусу гімназії, завершене у 1876 р., біографічні дані попечителів, директорів, вчителів та співробітників, число учнів навчального закладу за всі роки, діяльність педагогічної ради, навчально-виховний процес, які предмети викладалися у гімназії і багато іншого.

Другий том представлений документами, які охоплюють період з 1901 р. по 1919 р. [2].

На початку тому вміщена дещо розширена передмова з огляду на те, що до пошуків матеріалів долучилися магістранти Бердянського педагогічного університету, кожен з яких подав результати своїх напрацювань. К. Іванова показала діяльність педагогічної ради гімназії на підставі джерел з ДАОО. Про інформативні можливості ДААРК щодо історії Бердянської гімназії розказав І. Дерман. С. Верьовкіна проаналізувала „Журнал Министерства народного просвещения” та „Циркуляри по управлению Одесским учебным округом” як джерела з історії гімназії. Про внесок Бердянського земства у розвиток гімназії розповіли В. та О. Коханенко. Л. Москаленко проаналізував навчально-виховну діяльність гімназії та виокремив його особливості. Цікавою є публікація заступника директора Національного заповідника „Хортиця” М. Остапенко про гербову печатку гімназії.

На відміну від першого, у другому томі архівні джерела складають більше половини матеріалів. Переважну їх більшість, як і в першому томі, взято з ДАОО та ДААРК. З фондів ДАОО вміщено 231 документ з історії Бердянської гімназії (Ф. 26 „Канцелярія Таврійського губернатор”; Ф. 42 „Таврійське губернське по земським і міським справам присутствіє”; Ф. 100 „Дирекція народних училищ Таврійської губернії”). 62 документи знайдено в ДААРК у фондах інших навчальних закладів, а також 12 документів з Ф. 118 „Таврійська духовна консисторія”. Ще три джерела знайдено у Бердянському краєзнавчому музеї і п'ять – у Державному архіві Запорозької області (далі: ДАЗО).

Серед архівних документів представлені формулярні списки, правила іспитів, догляд за господарською частиною і будинком гімназії, фінансування гімназії, дані про зарплатню співробітників гімназії, різного роду клопотання, результати ревізій закладу та спостережень за учнями, призначення на роботу, навчальне навантаження, характеристики, нагороди, благонадійність вчителів,

про медичне обстеження і щеплення учнів, про передплату періодичних видань, плата за навчання, про участь учнів і співробітників гімназії у різних нелегальних організаціях, про учнів, які вибули з гімназії або були переведені до інших навчальних закладів та тих, хто перейшов до Бердянської гімназії, характеристики учнів. Доволі цікавими і оригінальними є документи, які свідчать про появу вакансії вчителя української мови у червні 1918 р. [2, с. 198] та викладання предметів „Історія України” і „Географія України” [2, с. 198].

Документи з фонду консисторії дають інформацію щодо законвчителів гімназії, про рівень релігійності учнів тощо.

У томі вищено й декілька документів особистого характеру: лист майбутнього викладача гімназії В.Шуми, спогади червоноармійця Г.Дорофєєва про події 1918 р. у Бердянську. До наративних джерел також належать спогади Д.І.Фістова про події 1918 р.

В представлених витягах з „Журнала Министерства народного просвещения” та „Циркулярів по управлению Одесским учебным округом” подано інформацію про нагороди та призначення співробітників, просування по Табелі про ранги, призначення пенсій і грошових допомог, про осіб, які не витримали спеціальних іспитів на різні звання.

Окрему групу джерел складають матеріали Бердянського повітового земського зібрання: постанови, фінансові звіти та інше.

Дані про викладацький склад гімназії доповнюють витяги з довідкових видань, таких як: „Календарь для учителей” з 1901 по 1915 рр., „Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии” за 1908 р., 1909 р., 1910 р. і 1912 р. р., „Весь Бердянск та его уезд” за 1911 р., „Памятная книжка Одесского ученого округа” за 1913 р. і 1914 р., „Памятная книжка Таврической губернии” за 1914-1917 рр., „Справочник Таврической губернии” за 1911 р., „Справочник про учебные заведения Одесского ученого округа” за 1915 р. та інші. З преси представлено лише один травневий номер „Таврических губернских ведомостей” за 1911 рік.

Як і в першому томі, тут вміщено багато ілюстрацій: групові знімки викладачів та учнів гімназії, фото директорів, попечителів, інспекторів, співробітників, гімназистів, фотокопії документів тощо, а також солідний науково-довідковий апарат.

У третьому томі вміщено документи, які представляють історію розвитку Бердянського державного педагогічного університету (далі БДПУ) у 1920-х – першій половині 1930-х років [3].

На початку тому вміщена традиційна вступна стаття авторів-упорядників та наукова розвідка О. Сопронової „Бердянські педкурси та педтехнікум”, в якій показано особливості розвитку освіти в Радянській Україні на початку 1920-х років, а також аналізується комплекс архівних джерел, які зберігаються в ДАЗО і стосуються історії вищеназваних навчальних закладів.

Том фактично побудований на архівних джерелах, окрім „Нарису історії Бердянського педагогічного інституту”, який до цього часу існував у рукопису. Джерела взяті з фондів ДАЗО, Центрального державного архіву вищих органів

влади та управління України (м. Київ), архіву БДПУ, Бердянського краєзнавчого музею. Більшість документів складають матеріали з ДАЗО.

Серед представлених у томі джерел виділимо такі групи: протоколи засідання Бердянської педагогічної школи, списки викладачів та предметів, які вони викладають, особові справи викладачів, анкети педтехнікуму, де зазначені викладачі, плани робіт, штати технікуму, документи, які свідчать про запровадження у навчальний процес української мови у 1925/26 рр., про вилучення забороненої літератури (1929 р.), результати перевірки соціальної приналежності студентів (1929 р.), списки студентів з зазначенням їх соціальної, національної приналежності та випускників, побутові умови учнів і вчителів та інші. Доволі цікавим є документ №127 за 1927 р. – „Відношення Бердянського педтехнікуму Народному комісару освіти про здачу в оренду землі саду та винограднику” [3, с.146], який свідчить, що державний освітній заклад в період Нової економічної політики мав можливість віддавати в оренду приналежні їм території.

Деякі матеріали відносяться до нарративних джерел. Це листи студентів і родичів тих, хто вчився в навчальному закладі у 1920-30-х роках. Листи, так само як і автобіографія викладача педтехнікуму В. Шейкіна, зберігаються в архіві БДПУ. У третьому томі, втім як в другому, слабо представлена преса – лише декілька цитат з газети „Більшовицька зірка” за 1930-31 рр., 1934 р.

Серед великої кількості документів, на жаль, не знайшлося місця для джерел, в яких мова безпосередньо йшла б про реорганізацію чоловічої гімназії в педагогічні курси та педагогічних курсів в педагогічний технікум. Справа не у сумнівності авторів-упорядників, а в слабкій збереженості джерельної бази. Збереглися лише декілька документів, які опосередковано вказуються на дату реорганізації. В ЦДАВО України зберігається документ під заголовком „Відомості про Бердянські педагогічні курси”, де вказано дату заснування 1.10.1920 р. і місце розташування педагогічних курсів в будинку колишньої класичної гімназії [3, с. 373]. У „Нарисі історії Бердянського педагогічного інституту” (рукопис І.І.Токаренко) вказано, що педкурси були перетворені на педтехнікум на початку 1924/25 навчального року. Про реорганізацію технікуму в Учительський інститут у листопаді 1932 р. сказано у статті О. Сопронової [3, с. 20].

Загалом же за видовими ознаками джерельний матеріал тритомника можна поділити на документальний та нарративний. Документальні джерела поділяються на такі групи: законодавчі акти, актові джерела, офіційно-діловодна документація (складає найбільшу групу), документи довідково характеру. Оповідні або нарисні також представлені всіма групами джерел: спогади, листи, історичні нариси тощо.

Таким чином, у тритомному збірнику документів вміщено більше ніж репрезентативний комплекс джерел з історії Бердянської чоловічої класичної гімназії, педагогічних курсів та педагогічного технікуму. Щоправда, прямих документів, які свідчили б про реорганізацію гімназії в педкурси немає, що й не дивно, оскільки більшовицька влада всіляко намагалась підкреслити, що «нова

народна освіта» не пов'язана з попередньою імперською. Однак місце розташування навчального закладу та викладацький персонал говорять про тяглість навчального процесу в стінах закладу, який зараз носить назву Бердянський державний педагогічний університет.

Бібліографічні посилання:

1. Бердянська чоловіча гімназії (остання третина XIX ст.) / Упорядники В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Освіта України, 2006.– Т. I. – 528 с.
2. Бердянська чоловіча гімназії (1901-1919 роки) / Упорядники І.І. Лиман, В.М. Константинова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Освіта України, 2007.– Т. II. – 631 с.
3. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / Упорядники І.І. Лиман, В.М. Константинова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Освіта України, 2008.– Т. III. – 569 с.

Надійшла до редколегії 13.04.2010 р.